

*Məarif söyləyür, insan get ol, gəl,
Cəhalət söyləyür, nadan ol, gəl.*

Haşım bəy Saqib

Kənan HACI

Haşım bəy Saqibin özünü və sözünü

Dövrün, zamanın burulğanları içində itibatan ele şəxsiyyətlər var ki, onların millətin yaddaşına qaytması üçün ele qoca zaman özü yardımçı olur. Bu insanlar müəyyən vaxt keçiyində unudulsa da, diqqətdən kənar qalsa da, sular durulanda dibindəki qiymətli daş kimi görünür. Tarix ədalətli hakim kimi zamanın qərarını ləğv edib öz hökmünü oxuyur. Zaman bizə çox insanları unutturdu, amma tarix onların ismini, sözünü, varlığını öz əbədi yaddaşında qorudu, hişf etdi və biz bu gün keçmişə boylananda o insanları bütün aydınlığı ilə görə bilirik.

Sovet ideologiyasının zorən bizə unutturmağa çalışdığı şəxsiyyətlərdən biri də zamanosinin sayılıb-seçilən insanlarından biri olmuş, zəngin təbi, coşqun ilhamı ilə həm amansız satiralar, həm də zərif, aşıqanə qəzəllər yazmış Haşım bəy Saqib (1870-1931) idi. Haşım bəy Saqib bəy nəslinin nümayəndəsi idi, Bakının Buzovna qəsəbəsində varlı bir ailədə doğulmuşdu. Atası Hacı bəy Heybət bəy oğlu Qafqazda tanınan və çox hörmətli tacirlərdən idi. Haşım bəyin taleyinə olduqca ziddiyyətli bir dövr düşmüşdü. Onun həyatı iki əsrin qovuşuğunda - XIX-XX əsrlərin - keçib. Kifayət qədər ziddiyyətli, xəotik, inqilab və müharibələrlə zəngin olan bu dövrün ictimai-siyasi mənzərəsinə tam şəkildə təsəvvür etmək üçün Mirzə Cəlilin, Nəcəf bəy Vəzirovun, Əmər Faiq Nəmənzadənin, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin, Üzeyir Hacıbəylinin felyetonlarını, nəsr və dram əsərlərini oxumaq kifayət edir. Bu gün də Sabirin satiralarını, taziyanələrini oxuyub sələflərimizin avamlığına, cəhalətinə acı-acı güllürük. Haşım bəyin beş yaş olanda bütün şüurlu həyatını cəhalətə mübarizəyə sərf etmiş Həsən bəy Zordabi "Əkinçi" qəzeti ilə Azərbaycan mətbuatının əsasını qoydu. Zordabinin məramı millətin qaranlıqdan işığı çıxarmaq idi. "Əkinçi"dən sonra bu ənənəni yeni ziyalı nəslə davam etdirdi, maarifçilik hərəkatı genişlənərək Mirzə Cəlil, Sabir kimi dühənlərin yetişməsinə zəmin yaratdı.

Haşım bəy Saqib belə bir mühitdə yetişmişdi. Bəxti həm də onda götürmüşdü ki, onun

Çoxlarından fərqli olaraq Haşım bəy gülbülbül eşqiylə qəzəllər yazmadı, xalqı zəlalətə düçar edənlərə qarşı öldürücü həcvlər, siyasi satiralar yazdı. Atası və özü ticarətlə məşğul olsa da, içindəki ədalət hissi, həqiqət yanğısı, kişilik, mərdlik kimi keyfiyyətlər ona kapital dünyasını amansızcasına qamçılayan həcvlər yazdırırdı.

ailesində elmə, maarifə, ədəbiyyata, incəsənətə çox böyük önəm verilir. İlk dini təhsilini ruhani atasından alan Haşım bəy atasının dostu Kərbəlayi Əzizin öz şəxsi mülkündə təsis etdiyi mədrəsədə ərəb, fars, türk, özbək, ıqatay, rus dilləri və ədəbiyyatını, islam tarixini mükəmməl şəkildə öyrənmişdi. Deyənlərə görə Haşım bəyin iti hafizəsi varmış, o, Nizaminin, Sədinin, Firdovsinin, Cəminin yaradıcılığında bütöv parçaları əzbər bilirmiş. Sonralar özü də bir maarifpərvər olaraq doğulduğu kənddə, Buzovnadakı mülkündə savad kursları açmış, kondilərə təmənnəsiz olaraq ərəb, fars, türk, rus dillərindən, klassik ədəbiyyatdan dərş demişdi: "Məarif söyləyür..." şəirini də yoxın ki, Saqib müəllimlik etdiyi illərdə yazıb.

*Məarif söyləyür, insan get ol, gəl,
Cəhalət söyləyür, nadan ol, gəl.*

*Məarif söyləyür, mövhumdən qaç,
Cəhalət yax deyir, mövhumə göz aç.*

*Məarif eyləyür insanı kamil,
Cəhalət məhv edib yüz min qəbabil.*

XIX əsrin axırları, XX əsrin əvvəllərində fəaliyyət göstərən və bir çox Bakı şairlərinin yetişməsinə müstəsna rol oynayan "Məcmuəş-şüəra" ədəbi məclisi Haşım bəyin ədəbi zövqünün formalaşmasına və qələminin püxtələşməsinə böyük kömək etdi. Çoxlarından fərqli olaraq Haşım bəy gülbülbül eşqiylə qəzəllər yazmadı, xalqı zəlalətə düçar edənlərə qarşı öldürücü həcvlər, siyasi satiralar yazdı. Atası və özü ticarətlə məşğul olsa da, içindəki ədalət hissi, həqiqət yanğısı, kişilik, mərdlik kimi keyfiyyətlər ona kapital dünyasını amansızcasına qamçılayan həcvlər yazdırırdı. Bu ədəbi nümunələrin bəziləri bu gün də xatırlanır. Onun xalqın dilində ən çox dolayan şeirlərindən ikisini xüsusi qeyd etmək lazımdır: "Kim kimədir" və "Hər kəs öz keyfindədir" şeirlərini. "Hər kəs öz keyfindədir" şeirində o dövrdəki Azərbaycan cəmiyyətinin acı həqiqətləri dilə gətirilir:

*Aləmi tutmuş cəhalət, hər kəs öz keyfindədir,
Az qalib olsun qiyamat, hər kəs öz keyfindədir.*

*...Doldu ciblər, camı çıxsın millət-biçarənin,
Oldular asudə, rahat, hər kəs öz keyfindədir.*

*...Söyləmək olmur sözün həqqini hərgiz zərərcə,
Günbəgün artır sərərat, hər kəs öz keyfindədir.*

*Saqib, cəhana fəxr elə, ustadi-şeyrxən,
Təlim aldın Azəri-alıcanabəddin.*

Haşım bəyin qəzəllərində dəfələrlə Azərbaycan adı fəxrət və ehtiram hissiylə çəkilir.

Saqibin ötən əsrin əvvəllərində mətbuatla, ədəbi-mədəni mühitlə də sıx əlaqələri olub. "Yeni yol", "İqbal", "Qızıl qələm" qəzetlərində, "Maarif və mədəniyyət" jurnalında müxtəlif yazılarla çıxış edib. Cabbar Qarayədoğlu, Sidiq Ruhulla, Mirzə Əliyev, Qurban Pirimov, Əliqəh Vahid, Səməd Mənsur və bu kimi görkəmli şəxsiyyətlərlə yaxın dostluq münasibətləri olub. Akademik Ziyad Sədəməzadə kitabına yazdığı "Təng olsa cəhan mülkü..." adlı giriş sözündə yazır: "Haşım bəy Saqibin babası Əliyar bəy də şeir və sənət hamisi idi. Bir dəfə Əliyar bəy şamaxılı Mahmud ağa ilə birlikdə "Beytüs-səfa" şeir məclisinin qonağı olmuş fransız yazıçısı Aleksandr Dümanə evinə dəvət edir. Buzovnadakı mülkündə bir neçə gün qonaq saxlayır, şərəfinə ziyafətlər verir, şeir-muğam məclisləri təşkil edir. Düma Əliyar bəydən minnətdarlıqla ayrılır, yerli şairlərin, peşəkar muğam ustalarının ifalarını dan mənəun qaldığını dilə gətirir".

Akademik daha sonra qeyd edir ki, görkəmli nüş şorşınası Bəzid 1837-ci ildə nəşr olunan "Qafqaz səyahət" adlı kitabında Buzovnadə Əliyar bəyin qonağı olmasından, onun evində şeir-sənət məclislərində iştirakından bəhs edib. Belə bir ailədə, belə bir mühitdə böyüyən Haşım bəy təbi ki, bəstənin, atasının ənənələrini davam etdirməli idi. Onun dostu, məşhur tarzun Mirzə Fərəcin ölüminə yazdığı şeir Azərbaycan muğamını nə qədər dərindən bildiyinin təzahürüdür:

*Yada düşünməz dəxi nə "Şur", nə bir də "Səhnaz",
Pərdədən xaric olub rəsmi-"Bayatı-Siras".
Oldu dəf xəstə müğənni-ələməz zəmi-"Hicaz".
Vərdə saxadə meya, tərək elədi razü-niyaz.*

Sovet ideologiyası milli ənənələrə, xalq ruhuna, dini dəyərlərə önəm verən bu tipli şairləri ona görə bizə unutturmağa çalışırdı ki, (70 il ərzində buna nail ola bildi) xalq öz ruhundan, kökündən uzaqlaşsın, məlik olduğu dəyərləri unutsun. Uzun on illər boyu Haşım bəy Saqibin irsi oxucuların üzünə qapalı olub. Sözsüz ki, heç bir nəşriyyat, nəşir bələsəvlib siyasetini işfə edən sairin kitabını nəşir etməyə cəsərat edə bilməzdi. Nəhayət, 1983-84-cü illərdə qocaman tədqiqatçı alim Cəfər Rəmzi Bakı şairlərinin şeirlərindən ibarət

"Deyilən söz yadigardır" ikicildliyini çap etdirdi. İlk dəfə həmin kitabda Haşım bəy Saqibin şeirləri və özü haqqında məlumat verilmişdi. Tale elə gətirdi ki, 90-cı illərin ortalarında ensiklopedist alim Rəhimağa İmaməliyevin rəhbərlik etdiyi "Boz Oğuz" nəşriyyatında çalışdığım vaxtlarda bir gün Rəhimağa müəllim mənə dedi ki, Haşım bəy Saqibin kitabını nəşr etdirmək istəyirəm. Beləcə, kitab Haşım bəy Saqib haqqında onun yaxınlarının xatirələri, haqqında yazılmış yazılar və özünün şeirləri ilə birlikdə 1996-cı ildə həmin nəşriyyatda "Kim kimədir" adı ilə çap olundu. Həmin kitabın nəşrə hazırlanmasında mənim az da olsa, əməyim oldu. Şairin qızı Nuriyyə xanım kitaba yazdığı xatirə yazısında qeyd edir ki, atamın şeirləri dillərdə gəzirdi və bu da çoxlarının xoşuna gəlmirdi, ona çoxlu təzyiqlər olurdu. Amma Haşım bəy bu hədə-qorxulardan çəkinmir, xalqın dərdlərini öz şeirlərində dilə gətirirdi.

Bu şairlərin rəsmi təbliğatdan kənar qalması və planlı şəkildə unudurulması məni uzun müddət düşündürdü. 1990-cı illərin ortalarından başlayaraq Bakı şairləri haqqında silsilə yazılar yazdım, həmin yazılardan biri də Haşım bəy Saqib haqqında idi. "Yaddaş kartı" memuar-romanında da Haşım bəy haqqında ayrıca bir fəsil var. Sonralar tədqiqatçı alim Hacı Soltan Əlizadə "Azərbaycan dərvişləri və rövşəxanları", "Gizli xəzinədən incilər" kitablarında Haşım bəy Saqibin bəzi qəzəllərini daxil etdi. Və ən nəhayət, Azərbaycan MEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun elmi şurasının qərarı ilə 2009-cu ildə Haşım bəy Saqibin "Divan"ı nəfis tərtibatla nəşr olundu. 680 səhifəlik kitabın giriş sözünü akademik, millət vəkili Ziyad Səmədzadə yazıb. Bu son dərəcə qiymətli xəzinəni toplayıb nəşrə hazırlayan mənim dəyərli dostum, unudulmaz Hacı Mailin oğlu Hacı Mustafa Mailoğludur və o, kitaba həm də geniş, əhatəli ön söz yazıb.

Xatırladaq ki, Haşım bəyin qardaşı qızı İzzət xanım Ziyad müəllimin anasıdır. Haşım bəy Saqib Azərbaycanın görkəmli aktrisası Nəcibə xanım Məlikovanın atasıdır. Sonralar Nəcibə xanım oğul övladının adını da atasına ehtiram əlaməti olaraq Saqib qoymuşdu. Bu yaxınlarda oğul Saqibin də dünyasını dəyişdiyini eşitdim.

...Haşım bəy Saqibin yaradıcılığını tədqiq etmək son dərəcə çətin və məsuliyyətli bir işdir. Onun poetik təfəkkürü Füzuli, Seyid Əzim klassik ənənələri üzərində pərvəriş tapıb. XIX əsrin sonları, XX əsrin əvvəlləri Bakı şairlərinin demək olar ki, böyük əksəriyyəti eyni poetik leksikondan istifadə ediblər. Saqib də öz nəsildəşləri kimi ərəb-fars izafətlərindən bolluca istifadə etsə də canlı danışiq dilində olan sözlərdən də, çox sıx şəkildə istifadə edib. Dialektizmlərin poetik dilə gətirilməsi ən çox Bakı şairlərinin adıyla bağlıdır ki, onlardan biri də Haşım bəy Saqibdir. O, klassik şeirin bütün kanonlarına mükəmməl şəkildə riayət edib, ərüz vəzninin bütün bəhrlərində qəzəllər, müxəmməslər, tərcibəndlər, təxmislər yazıb.

1931-ci ildə vəfat edən şair Bibiheybət qəbiristanlığında dəfn olunub. Həmin günlərdə Bakıda nəşr olunan mətbuat orqanlarının heç birində şairin ölümüylə bağlı bir cümlə də olsun qeyd yoxdur. Bu faktın özü sovet ideologiyasının Haşım bəyə münasibətinin əyani göstəricisidir.

Saqibin yaradıcılığında dövrün ümumi mənzərəsi geniş şəkildə öz əksini tapıb. Bir neçə inqilabın şahidi olmuş, gəncliyi çar Rusiyasının, yetkin çağları sovet Rusiyasının hökmran olduğu illərə düşmüş Saqib öz poeziyasında xalq ruhunu yaşadaraq mənsub olduğu millətin zəngin söz xəzinəsindən ustalıqla faydalana bildi və özü də zəngin xəzinə qoyub getdi. Sovet ideologiyasının qadağaları da bu zəngin xəzinəni məhv edə bilmədi. Haşım bəy Saqibin sözü zamanın sınaqlarına duruş gətirə bildi və bu günümüze çatdı. O, özünə "Saqib" təxəllüsünü təsadüfi seçməmişdi. Bu sözün bir mənası nüfuz edən, yarım keçən, digər mənası isə parlaq, nurlu deməkdir. Haşım bəyin şəxsiyyəti və yaradıcılığı hər iki mənanı özündə birləşdirir və bu adı doğruldur. Onun sözü zamanı yarım keçərək bu günümüze gəlib çatıb. Heç şübhə yoxdur ki, bu sözün ziyası, nuru sabahlara da düşəcək.